

POČECI ORGANIZIRANOG PRIKUPLJANJA ZEKATA U BOSNI I HERCEGOVINI

Elvir DURANOVIĆ
Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka
elvir.duranovic@iitb.ba

SAŽETAK: Od vremena trećeg pravednog halife, Osmana, r. a., islamski učenjaci imovinu na koju se daje zekat dijele na *skrivenu* (zlatno, srebro, trgovačka roba), koja je u ličnom vlasništvu muslimana i čiji iznos samo oni znaju, i *vidljivu* (stoka, poljoprivredni proizvodi i dr.), koja je svakome vidljiva. Od tog doba, država je nastavila prikupljati zekat na *vidljivu* imovinu, dok je emanet izvršavanja ove vjerske obaveze na *skrivenu* imovinu hazreti Osman, r. a., prenio na svakog muslimana koji je dužan dati zekat. Tokom osmanskog perioda i kasnije pod davanjem zekata uglavnom se podrazumijevao samo zekat na *skrivenu* imovinu. Oslanjajući se na objavljenu građu i izvore, autor u ovom radu skreće pažnju na stavove bošnjačke uleme, prije svih stavove Džemaludina Čauševića, koji su u periodu između dva svjetska rata rezultirali organiziranim prikupljanjem zekata na *skrivenu* imovinu u dobrotvorne svrhe u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: zekat na *skrivenu* imovinu, organizirano prikupljanje zekata, Džemaludin Čaušević, Mehmed Handžić, Husein Dozo, Fond Bejtul-mal

Uvod

Prikupljanje i raspodjela zekata u doba Allahovog Poslanika, a.s., i pravednih halifa bilo je u nadležnosti islamske države koja je imala posebne službenike zadužene za ovu oblast. Prikupljeni zekat deponovao se u državnu blagajnu, Bejtul-mal, odakle se raspoređivao shodno kur'anskoj zapovijesti iz 60. ajeta sure Et-Tevbe: "Zekat pripada samo siromasima i nevoljnicima, i onima koji ga skupljaju, i onima čija srca treba pridobiti, i za otkup iz ropstva, i prezaduženima, i u svrhe na Allahovom putu, i putniku. Allah je odredio tako! – A Allah sve zna i mudar je." U vrijeme Allahovog Poslanika, a.s., i prve dvojice pravednih halifa u Bejtul-mal je prikupljan zekat na sve vrste imovine, kako one koja je bila vidljiva, poput poljoprivrednih

proizvoda i stoke, tako i one koja je bila skrivena u privatnom vlasništvu muslimana, poput zlata i srebra. U vrijeme hazreti Osmana, r. a., desile su se određene modifikacije u načinu prikupljanja i distribucije zekata. Naime, imam Malik u djelu *El-Muveta'*, El-Bejhki u *Es-Sunenu el-kubra* i drugi bilježe da je hazreti Osman, r. a., rekao: "Ovo je mjesec u kojem trebate dati zekat. Ako imate dugove, otplatite ih, a na preostali imetak izdvojite zekat" (Malik ibn Enes, 2003:2/243–244) Gornjom izjavom hazreti Osman, r. a., je na muslimane koji u ličnom vlasništvu posjeduju određenu imovinu na koju se daje zekat, a čiji iznos samo oni znaju, prenio emanet da oni, nakon podmirenja dugova, na preostali imetak u svom vlasništvu izdvoje

zekat i lično ga podijele siromasima i nevoljnicima. Na temelju spomenute hazreti Osmanove, r. a., izjave islamski učenjaci su zastupali stav da je musliman dužan na *skrivenu imovinu* – imovina koja je u njegovom vlasništvu i čiji iznos samo on zna, lično izdvojiti i dati zekat. Imam En-Nevevi u djelu *El-Medžmu'a* navodi: "Dozvoljeno je vlasniku imetka da zekat na skrivenu imovinu lično izdvoji i podijeli. U skrivenu imovinu spada: zlato, srebro i trgovačka roba, kao što se prenosi od hazreti Osmana, r. a., da je rekao: "Ovo je mjesec u kojem trebate dati zekat..." (En-Nevevi, 2008:6/134) Što se tiče vidljive imovine: stoka, poljoprivredni proizvodi, plodovi i ruda, islamska država je na njih uzimala porez na čiji iznos je u značajnoj mjeri utjecao zekat. Tako

je godišnji porez na poljoprivredne proizvode, vrtlarstvo, vinogradarstvo, pčelarstvo i rudarstvo u iznosu jedne desetine (ušur) od ukupnog roda koji je Osmanska država svake godine uzimala nastao pod direktnim utjecajem zekata na poljoprivredne proizvode. Naime, El-Buhari bilježi da je Allahov Poslanik, a.s., rekao: “Desetina (ušur) se daje na prihod sa zemlje koju natapaju oborine, izvori ili je močvarna, a polovina od desetine se daje na prihod od zemlje koja se natapa vještački.” (El-Buhari, 2008:1/1020) Ovu vrstu poreza u Osmanskoj državi plaćali su svi korisnici zemlje: muslimani i nemuslimani. (Vukšić, 2016:148) Shodno 141. ajetu sure El-En’am: “...i podajte na dan žetve i berbe ono na šta drugi pravo imaju”, ušur ili desetina se procjenjivala godišnje neposredno pred žetvu. (Duranović, 2019:19) Porez na sitnu stoku također je bio veoma sličan zekatu na sitnu stoku, a u nekim slučajevima zabilježeno je da je Osmanska država umjesto poreza uzimala zekat. Godine 1709. na ostrvu Midilli Osmanska država je stavila van snage sve ranije propise vezane za porez na sitnu stoku, a umjesto njih uveden je zekat na ovce i koze čiji prihodi su se predavali u državnu blagajnu. (Hadžibegić, 1960:72)

Osmanska država je, dakle, od svojih građana muslimana i nemuslimana uzimala različite poreze, a na skrivenu imovinu koja je preostajala u ličnom vlasništvu pojedincima je ostavljena mogućnost da dadnu zekat. Na takav način se postupalo i u Bosni i Hercegovini tokom osmanskog i kasnije za vrijeme austrougarskog perioda.

Zekat na skrivenu imovinu uglavnom se davao u prve dvije kategorije spomenute u 60. ajetu sure Et-Tevbe: *fukari* i *miskinima*. O drugim kategorijama primaoca zekata: za otkup iz ropstva i u svrhe na Allahovom putu, brinula se država, dok se briga o putnicima namjernicima vodila kroz dobrotvorne ustanove: hanove i imarete koje su uglavnom finansirane iz sredstava vakufa. Zekat se najčešće dijelio

siromasima u svom mjestu, gradu ili selu. (Saduddin, 1900:7/103) Oni koji su davali zekat posebno su bili osjetljivi prema siromašnim rođacima, jetimima, samohranim majkama i neudatim djevojkama. (Duranović, 2019:23-24)

Počeci organiziranog prikupljanja zekata u Bosni i Hercegovini

Prvi pozivi za organiziranim prikupljanjem zekata u socijalne svrhe u Bosni i Hercegovini javljaju se krajem XIX i početkom XX stoljeća. U svom prvom godištu 1900. *Behar* je objavio širi rad o zekatu na kraju kojeg autor Saduddin poručuje:

“Po svoj prilici radi neuredna davanja tečajem vremena nastala je razdioba, da država od vidljivih predmeta [vidljiva imovina] izdržava pet vrsta ljudi, koji imaju [shodno 60. ajetu sure Et-Tevbe] pravo na zećat, a siromahe i siromašne putnike prepustila bogatašima, da ih od nevidljivih predmeta [skrivena imovina] potpomažu, i tako po svojoj savjesti vrše tu plemenitu vjersku dužnost. Kako se danas dijeli zećat kod nas i kako bi ga trebalo dijeliti, da se postigne veća korist za islam i blagostanje muslomana, obraćamo se na svu ulemu, koja poznaje šeriat i naše prilike, da iznesu u “Beharu” ili kojem drugom listu svoja učena razmatranja o zećatu. Mi smo uvjereni da bi pitomi i revni bosanskohercegovački muslomani pristali drage volje na učene i razborite savjete, koji bi bili na višu dobrobit našoj islamskoj općini.” (Saduddin, 1900:7/103)

Pomenuti Saduddin 1900. godine smatra da bi se aktivnosti oko prikupljanja i raspodjele zekata trebale unaprijediti i poziva alime svog vremena da javno iznesu prijedloge o tome. Uvid u bosanskohercegovačku štampu s početka XX stoljeća otkriva da u narednih nekoliko godina, do 1906., nisu objavljeni slični prijedlozi o zekatu. Te 1906. godine objavljena su dva teksta, jedan na turskom i jedan

na bosanskom jeziku, koji su, čini se, u ondašnjoj štampi prošli prilično nezapamćeno, a na temelju kojih je utrt put savremenom razumijevanju zekata u Bosni i Hercegovini.

Prvi tekst na bosanskom jeziku ustvari je vijest koju je prenio *Behar*, u kojoj se govori o sastanku učenika medresa u Rusiji na kojem se, između ostalog, raspravljalo o finansiranju medresa. Konstatovano je da zekat može biti jedan od izvora za pomažanje medresa, te da bi običnim ljudima trebalo objasniti kako je to u skladu sa šerijatskim propisima. (Sastanak muslimanskih..., 1906:5/60) Objavljivanje pomenute vijesti jeste odgovor na raniji poziv u *Beharu* da se prezentiraju ideje kojima bi se unaprijedile aktivnosti oko zekata i poboljšali efekti prilikom raspodjele prikupljenih sredstva. Te 1906. godine *Behar* je objavio ideju koja će nešto više od šezdeset godina kasnije u Bosni i Hercegovini biti realizirana kroz Fond za Gazi Husrev-begovu medresu u koji su se slijevala sredstva od zekata i sadekatul-fitra.

Drugi, mnogo važniji rad na turskom jeziku objavio je u *Kalendaru* “Gajreta” za 1906. godinu ondašnji član Ulema-medžlisa u Sarajevu, Džemaludin-ef. Čaušević, bošnjački reformistički alim. Nakon što je nabrojao osam kategorija kojima se shodno 60. ajetu sure Et-Tevbe dijeli zekat, Čaušević je u ovom tekstu prenio stav jednog od najznačajnijih islamskih reformističkih učenjaka s kraja XIX i početka XX stoljeća, Muhammeda Abduhua, u kojem ovaj egipatski učenjak za sedmu i osmu kategoriju korisnika zekata “...za svrhe na Allahovom putu i putniku...”, veli:

“Ova kategorija [za svrhe na Allahovom putu] uključuje i druge potrebe javnog dobra kao što su izgradnja medresa i bolnica tako da sredstva od zekata koja se troše za ovu kategoriju ni u kom slučaju ne pripadaju pojedincu, već se koriste za kupovinu naoružanja, izgradnju utvrđenja i razvoj svih vojnih formacija potrebnih za borbu na Allahovom putu na

šta upućuju riječi u ajetu: "...za svrhe na Allahovom putu...". A zbog toga što je kategorija "...putniku..." povezana veznikom s kategorijom "...za svrhe na Allahovom putu...", neophodno je i ovu kategoriju razumijevati na način da se odnosi na opće dobro [a ne na putnika kao pojedinca]. Da se kategorija "...putniku..." odnosi isključivo na putnika koji je ostao bez sredstava na putovanju kao što navodi tradicionalna ulema, Uzvišeni Allah bi putnika u ajetu veznikom povezo sa: siromasi- ma, nevoljnicima, onima čija srca treba pridobiti i prezaduženima. Na osnovu ovoga se razumijeva da se riječi Uzvišenog Allaha iz ajeta: "...za svrhe na Allahovom putu i putniku..." odnose na opće dobro i podmirenje javnih potreba s kojima se slažu muslimani." (Džemaludin, 1906:49)¹

Na pomenuti tekst objavljen u "Gajretovom" *Kalendaru* i stav Muhammeda Abduhua, Džemaludin Čaušević pozvao se tri godine kasnije kada mu je književnik Osman Đikić, sekretar "Gajreta", 1909. godine uputio pismo s upitom o tome da li se zekat može dati za "Gajret"? Nije nevažno spomenuti da je Osman Đikić, među brojnom bošnjačkom ulemom, odabrao baš Džemaludina Čauševića da mu postavi gornje pitanje. Plašeci se da će tradicionalna bošnjačka ulema, čvrsto se držeći klasičnih šerijatskih stavova o zekatu, negativno odgovoriti na njegov upit, Đikić se obratio reformistički orijentiranom alimu Džemaludinu Čauševiću koji je u svojim tekstovima protežirao modernističke stavove o zekatu. U Đikićevom pismu stoji:

"Gajret" Društvo za potpomaganje muslimanskih đaka na srednjim i višim školama u Sarajevu Sarajevo, 11. novembra 1909. god.

"Veleučenom gospodinu

H. M. Džemaludin ef. Čauševiću Članu Ulema medžlisa, Sarajevo

Jedan mladić musliman u Stocu (Hercegovina) imade dužan nekoliko hiljada kruna zekjata, od čega bi jedan dio rado ustupio

"Gajretu" samo kada bi mu se mogla umiriti savjest da se zekjat šeran može "Gajretu" dati. Mi Vas stoga molimo kao učena alima i poznavaoa vjerskih propisa islamskih da bi ste nam blagoizvoljeli pribaviti jedan dokument po kojem se zekjat može dati i drugom kome nego "malum – fakiru" kako bi smo taj dokument mogli dotičnom poslati i time našem humanitarnom i korisnom društvu pribaviti znatne pomoći. Nadamo se da "Gajret" leži i Vama na srcu da da ćete nam ovoj molbi udovoljiti, na čemu Vam unaprijed blagodarimo i bilježimo se uz mahsuz selam."

Za "Gajret"
Osman Đikić²

Na ovo pismo Džemaludin Čaušević rado je odgovorio. Svoj odgovor koncipirao je na turskom jeziku, a mi ga ovdje donosimo u prijevodu na bosanski jezik:

"Cijenjenom Osman-efendiji Đikiću

Primio sam i pročitao Vaše pismo od 11.11.1909. god. u kome pitate može li se dati zekjat u dobrotvorno društvo "Gajret" ili ne može. Bivši u našoj domovini toliko časte uleme a vi se obraćate meni siromahu, to smatram suvišnim, ali po dužnosti moje službe, moje čitanje o tome pitanju iznosim na ovaj način: U "Gajretovoj" *Salnami* (*Kalendaru*) za 1324/1906. god. u članku o zekjatu, poslije nabrojanih osam korisnika zekata, zabilježio sam i preveo iz "Menara" sv. VIII, str. 735, ovako: "Bivši misirski muftija poštovani Muhammed Abduhu..."³ Eto, ovako njegovo izlaganje i moj nemoćni razum također smatra pogodnim. A što se tiče "Gajreta", on je i osnovan za opće koristi ehli islama, pa smatram umjesnim da dotična osoba može dati zekjat za društvo "Gajret".

Neka je na Vas Božiji selam i rahmet, Efkarul-muvehhidin

Mehmed Džemaluddin"

Preveo Fejzulah Hadžibajrić, 12. 2. 1980.⁴

Pozivajući se na stavove Muhammeda Abduhua iznesene u *El-Menaru*, Džemaludin Čaušević je 1909. godine u svojstvu člana Ulema-medžlisa dozvolio jednoj osobi da može dio svog zekata dati dobrotvornom i prosvjetnom društvu "Gajret". Iako se, dakle, dozvolila davanja zekata "Gajretu" odnosila na konkretnu osobu, a ne na muslimane u cjelini, njome su odškrinuta vrata organiziranom prikupljanju zekata za dobrotvorna društva u Bosni i Hercegovini. Izgleda da je mladić iz Stoca kojem je Džemaludin Čaušević dozvolio da dio zekata dadne za "Gajret" to ispričao svojim sugrađanima jer se među donatorima priloga za "Gajret" dvije godine kasnije 1911. pojavljuje Mustafa Asim-ef. Sarajlić iz Stoca koji je darovao 5 kruna kao zećat. (Javne potvrde..., 1911:61) Pomenuti pojedinačni primjeri davanja zekata za "Gajret" nisu zahvatili širu društvenu zajednicu tako da je do kraja Prvog svjetskog rata nastavljeno s ranijom praksom dijeljenja zekata siromasi- ma i nevoljnicima.

Strahote Prvog svjetskog rata snažno su pogodile Bosnu i Hercegovinu i njeno stanovništvo, a teška ekonomska situacija potrajala je godinama nakon rata. U takvoj situaciji rad muslimanskih dobrotvornih i prosvjetnih udruženja koja su osiguravala smještaj i stipendije za siromašne đake i studente bio je od prvenstvenog značaja za Bošnjake. Svjesni vanrednog potencijala zekata kojeg su muslimani pojedinačno izdvajali i lično dijelili siromasi- ma i nevoljnicima, a koji se na takav način razvodnjavao i nije postizao svoj puni efekt, glavni odbor "Gajreta" je

¹ Ovaj Abduhuov stav o zekatu na arapskom vidi: "Ed-din fi nazar el-'akl es-sahih", *El-Menar*, sv. VIII, br. 19, 28.11.1905, str. 735-736.

² "Veleučenom gospodinu...", *AB-15-656/1909*, Arhiv Gazi Husrev-begove biblioteke (AGHB), Sarajevo.

³ Gore pogledaj stav Muhammeda Abduhua o značenju sedme i osme kategorije korisnika zekata.

⁴ "Cijenjenom Osman efendiji...", *AB-15-656/1909*, AGHB, Sarajevo.

1922. godine uputio dopis, tada već reisul-ulemi, Džemaludinu Čauševiću, s pitanjem: Da li je dozvoljeno davati zekat za potrebe društva? U dopisu od 27. aprila 1922. reisul-ulema Čaušević je odgovorio:

“Zekjat se daje onim muslimanskim siromasima koji nemaju ništa kao i onima koji imaju nešto, ali im u istinu ne može da podmiruje najvažnije potrebe. Zatim putnicima koji su se udaljili od svoga zavičaja i svoje imovine kao i učenicima (talebi). Zekjat se daje iz ruke u ruku onima kojima je namijenjen, ali može se davati i preko opunomoćenika. Pošto društvo “Gajret” uzdržuje talebu na raznim učeničkim zavodima i pošto time čini veliku uslugu islamskoj zajednici, te bi se i društvu “Gajret” moglo kao posredniku (amilu) davati zekjat, koji bi kao opunomoćenik trošio taj zekjat za uzdržavanje talebe. Onom, koji stavlja svoj zekjat društvu “Gajret” na raspolaganje, stoji pravo, da odredi i kakvom se učeniku ima davati njegov zekjat. Prema tome može da odredi svoj zekjat da “Gajret” uzdržava jednog studenta tehničke, medicinske, pravničke ili teološke medrese itd.” (Džemaluddin, 1924:75)

Ovom fetvom reisul-ulema Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini prenio je emanet na dobrotvorno i prosvjetno društvo “Gajret” da može za potrebe stipendiranja i uzdržavanja studenata prikupljati dio zekata koji se daje na skrivenu imovinu, čime je omogućeno onim Bošnjacima koji to žele da dio zekata mogu dati za potrebe “Gajreta”. Fetva reisul-uleme Čauševića o dozvoljenosti davanja zekata dobrotvornom društvu “Gajret”, pa time i svim ostalim društvima utemeljenim s istom ili sličnom namjenom, predstavlja presedan koji su muslimanska dobrotvorna društva u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata iskoristila kako bi aktivnosti oko prikupljanja zekata podigle na viši nivo. (Duranović, 2019:28)

Nekoliko godina kasnije, pred ramazan 1929. godine, list *Gajret* je

pod naslovom “Mogućnost rada za Gajret za vrijeme Ramazana” objavio kako je prema raspisu reisul-uleme sevap dati zekat “Gajretu” jer:

“Gajret to zaslužuje više nego i jedna muslimanska ustanova jer on stvarno pomaže muslimane moralno i materijalno koliko sve ostale muslimanske ustanove.” (Mogućnost rada za Gajret..., 1929:62)

Nakon što je u nastavku spomenuto koga sve “Gajret” pomaže i zašto je potrebno baš “Gajretu” dati zekat, na kraju teksta se poručuje:

“Molimo Vas da poradite na tome kako bi se u Vašem mjestu sakupilo što više zekjata za Gajret. Prema potrebi apelujte na ulemu, imame i vaize da putem vazinasiyata apeluju i kažu koju toplu riječ za Gajret.” (Mogućnost rada za Gajret..., 1929:62)

Imajući navedeno u vidu, jasno je da je davanje zekata za rad dobrotvornog društva “Gajret” između dva svjetska rata počelo poprimati formu organiziranog prikupljanja zekata.

Uz “Gajret”, i druga bošnjačka dobrotvorna društva, poput “Merhameta” osnovanog 1913. godine, pokrenula su aktivnosti oko prikupljanja zekata za svoj rad. Muslimansko dobrotvorno društvo “Merhamet” uputilo je u decembru 1933. godine molbu tadašnjem reisul-ulemi hadži hafizu Ibrahim-ef. Maglajliću u kojoj ga moli da za potrebe rada “Merhameta” uplati svoj lični zekat. U molbi stoji:

“Upravni odbor društva ‘Merhamet’ slobodan je obratiti Vam se s bratskom molbom da se prilikom dijeljenja Vašeg zekjata sjetite mnogobrojne sirotinje za čije se održavanje brine naše društvo. Preko ‘Merhameta’ čiji Vam je blagotvorni rad kroz prošlih 20 godina bez sumnje poznat, Vaš će zekjat još za vrijeme ovih mubarek dana stići u ruke one naše sirotinje za koju je tačno utvrđeno da je potrebna zekjatu.

U današnje vrijeme uslijed priliva siromašnog svijeta u naš grad, često pojedini mogu teško

ustanoviti kome se zekjat može dati, a ‘Merhamet’ putem svoje organizacije zna najbolje gdje je prava sirotinja kojoj je pomoć potrebna i kojoj se zekjat može dati.

Naše društvo izdašno redovno i vanredno potpomaže mnogobrojnu sirotinju našu, novcem, hranom u naravi, odjećom i obućom. Svakog Bajrama potpuno zaodjene veći broj siromašne mektebske djece. Prema tome ‘Merhametu’ se može dati zekjat u novcu i u naravi.

Zekjat se može predati svakog dana u društvenim prostorijama ili novac na naš bankovni račun broj 1549 kod Poštanske Štedionice.

Poznavajući Vas kao darežljiva čovjeka i prijatelja sirotinje, nadamo se da se našoj molbi neće te oglušiti, pa želići da Bog dž. š. svako Vaše davanje ‘Merhametu’ u sevap upiše, šaljemo Vam naš bratski mahsuz selam.”⁵

Gornji dopis svjedoči da se do 1933. godine među Bošnjacima već bilo uobičajilo da se dio zekata na skrivenu imovinu daruje za rad muslimanskih humanitarnih i dobrotvornih društava. Sličnu molbu “Merhamet” je vjerovatno uputio i drugim uglednijim i imućnijim Bošnjacima na osnovu čega je jasno da se radi o organiziranom djelovanju na prikupljanju zekata za potrebe ovog društva. Štaviše, s ciljem promoviranja davanja zekata za “Merhamet”, ovo društvo je te 1933. godine štampalo propagandni materijal pod naslovom “Podijelite svoj zekjat ‘Merhametu’ jer sa tim donosite farz na svoje mjesto” s fotografijama siromašne muške i ženske djece o kojoj Društvo vodi brigu kao i fotografijom dijeljenja hrane iz “Merhametove” kuhinje.⁶

Godinu kasnije, 1934, uprava “Merhameta” zamolila je Mehmed-ef. Handžića da sastavi *Vasijjetnamu* s ciljem podsticanja Bošnjaka da dio svojih sredstva oporuče ovom dobrotvornom društvu. Opisujući rad

⁵ “Merhamet br. 524/33”, *VIS-4-1659/1933*, AGHB, Sarajevo.

⁶ “Podijelite svoj zekjat...”, *VIS-4-1659/1933*, AGHB, Sarajevo.

“Merhameta” u uvodnom dijelu *Vasijjetname* Handžić je napisao kako je to društvo: “...koje sabire zekat i dostavlja ga najpotrebnijoj sirotinji...” (Kasumović, 2007:69) Navedeno nedvosmisleno potvrđuje kako je do Drugog svjetskog rata prikupljanje dijela zekata za rad dobrotvornih i prosvjetnih muslimanskih društava, prije svih “Gajreta” i “Merhameta”, poprimilo formu organizirane djelatnosti. Ova društva su, pozivajući se na ranije spomenute fetve i raspise Džemaludina Čauševića, u formi u kojoj su im to ondašnje prilike dozvoljavale, organizirano prikupljala dio zekata za svoj rad.

Stavovi tradicionalne bošnjačke uleme o organiziranom prikupljanju zekata između dva svjetska rata

S druge strane, i kod tradicionalne bošnjačke uleme do Drugog svjetskog rata počeo se primjećivati utjecaj Čauševićevog reformističkog pozicioniranja zekata. Naime, tradicionalna ulema je u periodu između dva svjetska rata uglavnom protežirala šerijatski stav da se zekat dijeli kategorijama spomenutim u 60. ajetu sure Et-Tevbe isključivo iz ruke u ruku. Tako je uredništvo konzervativnog lista *Hikmet* 1922. godine, odgovarajući na pitanje:

“Može li se zekjat dati u gradnju džamije ili mektjeba?”, odgovorilo:

“Zekjat se ne može dati u gradnju džamije ili mektjeba niti u sličnu drugu svrhu. Zekjat je fukarski hak i treba ga fukari dati i predati...To je pokušaj škrtih ljudi koji bi htjeli iz jedne puške dva zeca ubiti... Zekjat baška, džamija baška.” (Dobili smo dva pitanja..., 1922:255-266)

Fetvai-emin Ulema-medžlisa u Sarajevu Mehmed Ali-ef. Čerimović zabranu davanja zekata u neke druge svrhe mimo Kur’anom propisanih pravdao je činjenicom da se zekat daje iz ruke u ruku u potpuno vlasništvo:

“Pošto je uslov (šart) za zekat da se preda u potpuno vlasništvo onome kome se daje... to ne može neko od zekata sagraditi džamiju ili što drugo, jer u ovakim slučajevima nema onoga koji bi mogao zekat primiti, pa da mu se u vlasništvo dade.” (Čerimović, 1938:93-94)

Mada je Mehmed-ef. Handžić u *Vasijjetnami* za “Merhamet” zabilježio da ovo dobrotvorno društvo prikuplja zekat, u svom tekstu o sadekatul-fitru objavljenom 1935. godine tvrdi da se zekat dijeli svojoj siromašnoj rodbini, komšijama, poznanicima, a onda i ostalim siromašnim sugrađanima. (Handžić, 1935:3)

Pred sami Drugi svjetski rat, krajem 1939. godine, fetvai-emin Ulema-medžlisa, Mehmed Ali Čerimović, donekle je revidirao svoj ranije spomenuti stav o dijeljenju zekata usklađujući ga s Čauševićevom fetvom “Gajretu”. Naime, uprava mektebi-ibtidaije u Bosanskoj Dubici obratila se Ulema-medžlisu u Sarajevu s upitom o tome da li je dozvoljeno dati zekat za kupovinu odjeće i obuće djeci koja pohađaju njihov mekteb. U odgovoru Ulema-medžlisa stoji:

“Ulema Medžlis u Sarajevu

Broj: 10.445/39
Sarajevo, dne 28. oktobra 1939.
Upravi Mektebi ibtidaije
Bos. Dubica

Na Vašu zamolnicu od 13. X 1939. br. 40, a u predmetu davanja zekata djeci koja pohađaju mekteb u svrhu da se obuju i odiju izdaje se sljedeće

RJEŠENJE:

Prema fikskim propisima šart je da se zekat dade siromahu u vlasništvo *temliken*⁷, a ne *ibabaten*⁸. Djeca koja ne shvataju davanje zekata – nisu *murahik*⁹ – za njih može da primi zekat njihov otac

ili *vasija*¹⁰ ili neko drugi. Dok djeca koja shvaćaju primanje zekata, koja su *murahik*, mogu primiti zekat izravno, kao i preko drugog. Može se zekat dati i preko *većila*¹¹, ako mu se naredi da to za njega učini. Ako *većil* taj zekat dade svojoj siromašnoj djeci bez obzira da li su ta djeca punodobna ili maloljetna ili dade svojoj siromašnoj ženi, *džaiiz*¹² je, samo taj *većil* ne može sebi dati, ako *asil*¹³ nije rekao, da dadne kome hoće, onda i on u to ulazi.

Kada se dade zekat u vlasništvo siromahu ne može se narediti šta će zato nabaviti, jer je on postao vlasnikom i može nabaviti šta hoće.

Pretsjednik
Čerimović¹⁴

Mehmed Ali Čerimović ovim rješenjem dozvolio je da se zekat može dati preko većila, te da i taj većil može koristiti dio zekata ako je onaj koji daje zekat tako naglasio. Dakle, dozvolio je upravi mektebi-ibtidaije u Bosanskoj Dubici da može primiti zekat u svojstvu većila i taj zekat podijeliti siromašnoj djeci, svejedno bila ona punoljetna ili maloljetna.

Iako, dakle, javno nisu podržavali Čauševićovo mišljenje o dozvoljenosti davanja zekata “Gajretu” ili “Merhametu”, njegovom stavu se tradicionalni bošnjački alimi javno nisu ni protivili.

Zaključak

U vrijeme Allahovog Poslanika, a.s., i prve dvojice pravednih halifa cjelokupni zekat je bio u nadležnosti mlade islamske države koja je imala posebne službenike zadužene za ovu oblast. Prikupljeni zekat deponovao se u državnu blagajnu Bejtul-mal odakle se raspoređivao shodno kur’anskoj zapovijesti iz 60. ajeta sure Et-Tevbe. Treći halifa, hazreti Osman, r.a., prenio

⁷ *Temliken* – Predavanje cijelog iznosa u potpuno vlasništvo (Muftić, 1997:1432)

⁸ *Ibabaten* – Davanje džeparca (op. aut.)

⁹ *Murahik* – Osoba u pubertetu (Muftić, 1997:566)

¹⁰ *Vasija* – Skrbnik, staratelj (Škaljić, 1966:638)

¹¹ *Većil* – Punomoćnik, zastupnik (Škaljić, 1966:639)

¹² *Džaiiz* – Dozvoljeno, dopušteno (Škaljić, 1966:232)

¹³ *Asil* – Sigurno (Škaljić, 1966:101)

¹⁴ “Ulema medžlis u Sarajevu, broj: 10.445/39”, V-43-19/1939, AGHB, Sarajevo.

je emanet na muslimane koji u ličnom vlasništvu posjeduju određenu imovinu na koju se daje zekat, da oni, nakon podmirenja dugova, na preostali imetak u svom vlasništvu izdvoje zekat i podijele ga lično siromasima i nevoljnicima. Islamski učenjaci od tada imovinu na koju se daje zekat dijele na *skrivenu*, onu koja je u ličnom vlasništvu muslimana i čiji iznos samo oni znaju kao što su: zlato, srebro, trgovačka roba, i *vidljivu* poput: stoke, poljoprivrednih proizvoda i dr. Islamska država je nastavila prikupljati zekat na *vidljivu* imovinu, dok je obavezu izvršavanja ove vjerske dužnosti na *skrivenu* imovinu ulema prenijela, oslanjajući se na Osmanov, r. a., stav, na svakog muslimana koji je dužan dati zekat na tu vrstu imovine. Osmanska država prihvatila je takav model izvršavanja vjerske obaveze zekata, i, uz neke modifikacije koje su se odnosile isključivo na *vidljivu* imovinu, ustanovila ga u Bosni i Hercegovini tokom svoje vladavine. Davanje zekata na *skrivenu* imovinu i dalje je ostalo u nadležnosti muslimana lično. Zapravo, tokom osmanskog perioda i kasnije pod davanjem zekata se uglavnom podrazumijevao zekat na *skrivenu* imovinu dok je država na *vidljivu* imovinu uzimala poreze koje je nazivala drugim imenima, *ušur* i sl. Budući da se Austro-Ugarska nije miješala u vjerske poslove Bošnjaka, davanje zekata na *skrivenu* imovinu nastavljeno je na ranije uobičajen način.

Prvi javni pozivi na organiziranje prikupljanje zekata na *skrivenu* imovinu javljaju se krajem XIX početkom XX stoljeća. List *Behar* je

1900. objavio tekst o zekatu u kojem autor poziva ulemu da razmisli o boljim načinima prikupljanja i raspodjele zekata koji bi bili korisniji za širu društvenu zajednicu. Nešto kasnije, 1906. godine, *Behar* je objavio vijest da se na sastanku učenika medresa u Rusiji raspravljalo o tome da jedan od izvora za finansiranje rada medresa može biti zekat. Iste, 1906. godine Džemaludin Čaušević je u "Gajretovom" *Kalendaru* objavio mišljenje Muhameda Abduhija koji smatra da se dio zekata može dati za izgradnju medresa i u druge općekorisne svrhe. Na upit Osmana Đikića, sekretara "Gajreta", da li se dio zekata može dati za ovo dobrotvorno društvo, Čaušević je 1909. godine, pozivajući se na stav Muhameda Abduhija, odgovorio da može. Na taj način su odškrinuta vrata organiziranom prikupljanju zekata u dobrotvorne svrhe u Bosni i Hercegovini koja će Čaušević otvoriti fetvom iz 1922. u kojoj je ponovio da je dozvoljeno "Gajretu" dati zekat, što je "Gajret", ali i druga muslimanska dobrotvorna društva, poput "Merhameta", recimo, iskoristio da započne šire aktivnosti na organiziranom prikupljanju zekata.

Tradicionalna bošnjačka ulema koja je u prvim godinama između dva svjetska rata čvrsto zastupala stav da se zekat daje siromasima "iz ruke u ruku", u kasnijim godinama je, pod utjecajem Čauševićeve fetve, djelimično modificirala svoje mišljenje dozvoljavajući dobrotvornim i prosvjetnim ustanovama da pod određenim uslovima prikupljaju zekat i dijele ga svojim šticecima. Takva situacija na

polju prikupljanja i raspodjele zekata potrajala je do ukidanja svih muslimanskih dobrotvornih i prosvjetnih ustanova i društava u Bosni i Hercegovini iza Drugog svjetskog rata. Emanet prikupljanja zekata koji je ondašnji reisul-ulema Čaušević bio prenio na ta društva prestao je važiti njihovim ukidanjem.

Nakon Drugog svjetskog rata komunistička vlast je nizom zakona i zakonskih uredbi od Islamske zajednice oduzela vakufsku imovinu na kojoj se do tada bazirala njena finansijska moć i iz čijih sredstava je finansiran rad svih njenih organa. Posebno teška situacija za Islamsku zajednicu nastupila je poslije donošenja Zakona o nacionalizaciji 1958. godine kojim je, zbog oduzimanja gotovo svih vakufa, dovedeno u pitanje postojanje Gazi Husrev-begove medrese, ondašnje jedine srednjoškolske odgojno-obrazovne ustanove Islamske zajednice. Kako bi osigurali barem minimalna sredstva za rad Gazi Husrev-begove medrese, bošnjački alimi na čelu s Husein-ef. Dozom su, oslanjajući se na stavove Muhameda Abduhija i Džemaludina Čauševića, ponovo otvorili pitanje organiziranog prikupljanja zekata na *skrivenu* imovinu. Njihove aktivnosti rezultirale su "Raspisom Vrhovnog islamskog starješinstva o zekatu i sadekatul-fitru" iz 1969. godine kojim je osnovan Fond za izdržavanje Gazi Husrev-begove medrese. Iz ovog fonda će se vremenom razviti Bejtul-mal Islamske zajednice u okviru kojeg se danas postižu vrijedni rezultati na prosvjetnom i humanitarnom planu.

Literatura

- Ćerimović, Mehmed Ali (1938). "Zekat", *Kalendar Narodne uzdanice*, VI, 93-94.
- (1922). "Dobili smo dva pitanja od Taliba iz R." *Hikmet*, 44, 255-256.
- Duranović, Elvir (2019). "Historijski kontekst davanja zekata u Bosni i Hercegovini do Drugog svjetskog rata". U: *Zekat na poljoprivredne proizvode, stoku i trgovačku robu: zbornik radova*, Sarajevo: El-Kalem.
- Džemaludin, Mehmed (1906). "Zekat", *Kalendar "Gajret"*, I, 49.
- (1905). "Ed-din fi nazar el-'akl es-sahih", *El-Menār*, VIII, 19, 735-736.
- Gadžo-Kasumović, Azra (2007). "Vasijetname na osmanskome jeziku", *Analiz GHB*, XXV-XXVI, 69.
- El-Buhari, Muhammed b. Ismail (2008). *Sabihu-l-Buhari Buharijeva zbirka hadisa*, s arapskog preveli
- Hasan Škapur..., Sarajevo: Visoki saudijski komitet za pomoć Bosni i Hercegovini.
- En-Nevevi, imam Ebu Zekerija Muhjuddin ibn Šeref (2008). *Kitab el-Medžmu'a šerh el-Muhazzeb li eš-Širazi*, Džedda: Mektebe el-Iršad.
- Hadžibegić, Hamid (1960). "Porez na sitnu stoku i korišćenje ispaša", *POF*, 8-9, 1960, 72.

- Handžić, M. (1935). "Sadekatul-fitr", *Glasnik VIS-a*, III, 1, 3.
- (1911). "Javne potvrde – darovi", *Gajret*, IV, 4, 61.
- Malik ibn Enes (2003). *El-Muveta'*, Medžmu'a el-Furkan et-Tidžarije. (1929). "Mogućnost rada za Gajret za vrijeme Ramazana", *Gajret*, 1, XIII, 62.
- Muftić, Teufik (1997). *Arapsko-bosanski rječnik*. Sarajevo: El-Kalem.
- Reisu-l-ulema, Džemaluddin (1924). "Društvo 'Gajret'", *Gajret*, 5, 75.
- Saduddin (1900). "Zećat", *Behar*, 1, 7, 103.
- (1906). "Sastanak muslimanskih džaka u Rusiji", *Behar*, VII, 5, 60.
- Škaljić, Abdulah (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
- Vukšić, Zdravko (2016). "Harač", *Porezni vijesnik*, 7-8, 148.

الموجز

بدايات جمع الزكاة المنظم في البوسنة والهرسك

إلڤير دورانوفيتش

منذ زمن الخليفة الراشد الثالث عثمان بن عفان رضي الله عنه، يقسم الفقهاء الأموال التي تجب فيها الزكاة إلى مخفية (الذهب والفضة وعروض التجارة) وهي ملكية شخصية للمسلمين ولا يعلم مقدارها إلا هم، وظاهرة (الماشية والمنتجات الزراعية وغيرها). ومنذ ذلك الوقت استمرت السلطات الحاكمة جباية الزكاة على الأموال الظاهرة، في حين ترك عثمان رضي الله عنه الوفاء بهذا الواجب الديني على الأموال المخفية لكل مسلم تجب عليه الزكاة، ليؤديه بنفسه. خلال الفترة العثمانية وما بعدها، كان إخراج الزكاة يعني عموماً زكاة الأموال المخفية فقط. وبالاعتماد على المواد والمصادر المنشورة، يلفت كاتب هذا البحث الانتباه إلى آراء العلماء البشائقة، وأولهم جمال الدين تشاوشيفيتش، التي نتج عنها في الفترة ما بين الحربين العالميتين جمع الزكاة بشكل منظم على الأموال المخفية لأغراض خيرية في البوسنة والهرسك.

الكلمات الرئيسية: زكاة الأموال المخفية، جمع الزكاة المنظم، جمال الدين تشاوشيفيتش، محمد خانجيتش، حسين جوزو، صندوق بيت المال.

Summary

THE BEGINNING OF THE
ORGANISED COLLECTION OF ZAKAT
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Elvir Duranović

Since the time of the third Khalifah, Othman r.a., Islamic scholars classify private property into hidden (gold, silver, merchandise) of which the value is known only to its owner, and the manifest (livestock, agricultural products etc.), the value of which is visible to all. Since that time the state continued collecting the zakat on the manifest/ the visible property and Omer r.a. made it a responsibility of all eligible Muslims to pay the zakat on their hidden property as well. From that time end ever since then only the zakat on hidden property was considered as zakat. Based on the main sources and the published data the author here presents the views of Bosniak ulama, primarily the opinion of Džemaludin Čaušević, which in the period between the two World Wars brought about a system of organised collection of Zakat on hidden property in Bosnia and Herzegovina for charity purpose.

Keywords: zakat on hidden property, organised collection of Zakat, Džemaludin Čaušević, Mehmed Handžić, Husein Đozo, Fund Bejtul-mal